

ZACHAR Péter Krisztián
habilitált egyetemi docens
Nemzeti Közsolgálati Egyetem,
Budapest

associate professor
University of Public Service
Budapest, Hungary
email: zachar.peter.krisztian@uni-nke.hu

RESTAURÁCIÓ, REFORM, VAGY ÚJJÁÉPÍTÉS
AZ ALAPOKTÓL? KATOLIKUS ÁLLAMREFORM
ELKÉPZELÉSEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

RESTORATION, REFORM OR RECONSTRUCTION OF THE
FUNDS? CATHOLIC IDEAS OF STATE REFORM BETWEEN
THE TWO WORLD WARS

ABSTRACT

After a year and a half after the end of the First World War, which was dominated by serious crisis in all respects, it was clear in Hungarian political life that a simple return to the „happy times of peace” known before 1914 was almost impossible. It was clear to the responsible political leadership that the pre-existing political, economic and social problems, which were exacerbated by the crisis of Hungarian statehood between 1918 and 1920, had to be remedied. The period of the disintegration of historical Hungary was characterized by the complete instability of the political system, therefor some democratic elements of this era proved to be a mistake and had to be eliminated in the future for the Christian-conservative narrative. At the same time in the Christian-conservative camp, which gradually came to power from the late autumn of 1919, however, there was no consensus on the number of parameters to be changed, selected on a moving scale between total restoration and profound modernization as a function of individual ideology and beliefs. In addition to the conservative trend that came to power, the political group marked by the name of István Bethlen, there

was also a more conservative, but at the same time progressive, Christian social opposition that called for complete reconstruction. The conservative Catholic thinkers of the era, on whom this study focuses, were convinced that a new state system could get rid of the „liberalist” conception of the state and at the same time the „total state” embodied in the era by Bolshevism (the reign of a lived and real Soviet republic in 1919 in Hungary). For them, true democracy did not mean mass democracy, but rather compromise and balance of interests on a more abstract, theoretically higher level, and therefore rejected the legitimacy of multi-party parliamentarism. As an alternative to this, they argued for a new system of vocational orders based on solidarity and subsidiarity, and sought to defend their own concept and the Hungarian state of the future against both unbridled libertarian and inherently threatening totalitarian ideas. All along, they stood for subsidiarity, „organic democracy,” and a private economy backed by corrections, believing that state reform, coupled with government support and societal insight, could succeed. The present study seeks to draw the political theoretical background of this reconstruction concept.

Kulcsszavak: hivatásrendiség, keresztényszociális tábor, Kovrig Béla, Varga László S. J., szolidarizmus, államreform

Keywords: Vocational order, Christian-social movement, Béla Kovrig, László Varga S.J., solidarism, state reform

1. Bevezetés

Az elveszített Nagy Háború, az azt követő Károlyi-féle, átgondolatlan és a magyar hagyományokkal szakító államkísérlet kudarca, az ennek nyomában járó idegen megszállás és a diktatórikus bolsevik tanácsköztársaság tapasztalatai olyan helyzetet teremtettek Magyarországon, amely egyértelművé tette: az egyszerű visszatérés az 1914 előtt ismert „boldog békeidőkhöz” szinte lehetetlen. Az átmenet időszakában egyértelművé vált, hogy elsősorban a szegedi gondolat és Bethlen István fémjelezte politikai csoport elképzelései szerint történhet meg az új államberendezkedés kiépítése. Ebben a kontextusban a kérdés az volt, hogy az új politikai rendszerben melyek azok az elemek, amelyek teljes egészében a restauráció irányába mutathatnak, illetve mennyiben valósulhat meg egyes kérdések tekintetében az 1918 ősze óta zajló folyamatok jogfolytonossága és régi elemek szükséges reformja, illetve teljes újragondolása.

A felelős politikai vezetés számára egyértelmű volt, hogy a már korábban is meglévő, a magyar államiság 1918 és 1920 között tapasztalható vál-

sága által még jobban felerősített, rendkívül széles skálán mozgó politikai, gazdasági és társadalmi-szociális problémákat mindenképp orvosolni kellett. „A nemzet ösztönszerűleg megtalálta a maga irányát. De ennek az ösztönszerű iránynak nemcsak szavakkal, hanem elvekkkel is kifejezést kell adnunk. Mert ma a nemzet még iránytűt keres. Új politikát kell kezdenünk, mert a politikát ott, ahol Tisza István elhagyta, újrakezdeni nem lehet. A régi jelszavak elkoptak, sok irányzat, amely ebben az országban annakidején diadalmasan haladt előre, ma nem követhető. Megváltoztak a viszonyok, megváltozott körülöttünk a világ képe, megváltozott idebenn az ország képe, új irányok és új emberek léptek a porondra. De azért, bár új politikát keresünk ezt a politikát össze kell kapcsolnunk a múlttal, össze kell kapcsolnunk azokkal a nagy nemzeti tradíciókkal, amelyek felépül ennek a nemzetnek, ennek az országnak, ennek az államnak a rendje. (...) Ha új politikát akarunk kezdeni, vizsgálunk kell a múltat, vizsgálunk kell azt, hogy melyek voltak azok a hibák, amelyek a mai állapotba taszítottak, vizsgálunk kell ezt azért, mert az önismeret az első feladat és az első kötelesség a politikában. Ez lesz azután alapja annak a konstruktív politikának, melyet minden kormánynak követnie kell” – vallotta maga Bethlen István a kialakult helyzetről.¹

A történelmi Magyarország felbomlásának időszakát a politikai rendszer teljes instabilitása jellemezte², melynek egyes demokratikus elemei éppen ezért a keresztény-konzervatív narratíva számára a jövőben kiküszöbölendő hibának, megváltoztatandó zsákutcának mutatkoztak. Az 1919 késő ősztől fokozatosan hatalomra kerülő keresztény-konzervatív táborban³ ugyanakkor nem volt egységes álláspont a megváltoztatandó paraméterek számát illetően, ezek a teljes restauráció és a mélyreható modernizáció közötti mozgókálán kerültek az egyéni ideológiai és hitéleti meggyőződés függvényében kijelölésre. A berendezkedő államhatalom és annak legfontosabb alakítója, Bethlen István alapvetően a klasszikus, 19. század eleji alkotmányos liberális felfogásban és az azóta eltelt időszak, a hatalomra jutott szabadelvűség hibáinak konzervatív korrekívumokkal való ellátásában látta a megoldást. Számára a konzervatív politika elsősorban a monarchia időszakának működő szabadelvű rendszerének az újraértelmezési keretét jelentette, épp ezért rendszerfelfogása leginkább az idősebb Tisza-féle működéshez való visszatérést szorgalmazta. Ezért is voltak fontosak számára azok a konzervatív stabilizátorok, amelyek a szabadelvű politizálás számára is biztos működést teremtettek a kettős monarchia időszakában.⁴ Ezek között volt található a szűk keretek közé szorított választójog; egyes ideológiai szempontból az államrendre veszélyes politikai pártok szabad működé-

sének tilalma; a vidéki térségekben a kormánypártok számára megfelelő nyílt szavazás intézménye; majd a későbbiekben a nemzetgyűlés reformja (a hárszabály revíziója, az „ellenzéki demagógia” visszaszorítása a klotúr bevezetése révén) és a felsőház ismételt megteremtése.⁵ A kialakult új politikai rendszerben ennek megfelelően alapvetően érvényesült a hatalmi ágak szétválasztása, ezen belül is jelen volt a törvényhozás primátusa, melyet éppen Bethlen konszolidációs intézkedései bástyáztak körül.⁶ Emellett még a korlátozott választási rendszerben is érvényesült és megvalósult a többpárti működés és a népképviselő elve, törvények garantálták az igazságszolgáltatás függetlenségét és a meghozott szabályozások értelmében még az államfő (kormányzó) is felelős volt a törvényhozásnak.⁷ E felfogás eredménye volt az alapvetően liberális, azonban a körülményekhez alkalmazkodó paternalista jegyekkel kiegészített gazdasági rendszer további fenntartása is, amelyben a geopolitikai változások és a belső stabilitás garantálása miatt váltak szükségessé bizonyos módosítások.⁸

Mindez azonban azt is jelentette, hogy a fenti politikai rendszer számos keresztény-konzervatív gondolkodó számára nem nyújtott megfelelő eltávolodást a korábbi berendezkedéstől. Nem látták garantálva, hogy a fennmaradó, korrektívumokkal ugyan kiegészített, de alapvetően a liberális narratívába illeszthető parlamentáris és pártrendszer ne vezetne ismételt módon az állami vezetés gyengeségéhez, ne okoznák az általános választójogi követelések ismételt előtérbe kerülését és ne eredményeznék a tömegdemokráciának a működésképtelenségbe torkollását. E korábban megfigyelhető események és történelmi tapasztalatok voltak azok a premisszák, amelyek nyomán a keresztényszociális tábor nem a restauráció, vagy a korrektívumokkal körülbástyázott szabadelvűség gondolata mögött sorakozott fel, hanem egy teljesen új politikai rendszer felépítését látta indokoltnak. A korszak konzervatív katolikus gondolkodói meg voltak győződve, hogy egy új államrend révén lehet megszabadulni a „liberalisztikus” államfelfogástól és ugyanakkor a „totális államtól” is, amit a korszakban a bolsevizmus (a megélt és valós tanácsköztársaság rémuralma) testesített meg. Számukra az igazi demokrácia nem jelentette a tömegdemokráciát, sokkal inkább a kompromisszumot és érdekiegyenlítést egy ettől elvontabb, elméletileg magasabb szinten, ezért elutasították a többpártrendszeren alapuló parlamentarizmus létjogosultságát. Azt a pártok és a körülöttük szerveződő különféle érdekcsoportok játékkerének tartották.⁹ Az akaratképzés eszközeként azonosított pártokban nem a közös eszmék mentén való összefogást, hanem sokkal inkább csak a választások érdekében létrejött és a tömegek befolyásolására törekvő tényezőket láttak. Egyértelmű elemzésekkel igye-

keztek kimutatni, hogy a liberális pártok mindvégig csak bizonyos szűk körű nagypolgári rétegekre támaszkodtak (különösen a tőke képviselőire, a nagyiparra), míg mind a nemesség, mind a munkásság és a parasztság irányába határozottan zártak voltak. Ehhez alakították a megfelelő cenzusos választójogot is, mindek következtében a liberális parlament valójában csak látszólag demokratikus. Sokkal inkább a társadalom bizonyos erőfőlényrel rendelkező rétegei számára garantálja és betonozza be az előnyöket.¹⁰ „A pártvezetés tartja kezében a szálakat, valójában álcázott zsarnokságot valósít meg, amely alól a mai államban az állampolgárok nem tudják kivonni magukat.”¹¹ Épp ezért a többi párt pedig nem tehet mást, mint saját csoportérdekeinek az artikulációjára törekedni és így a teljes széthúzást megvalósítani. A vegytisztán megvalósított parlamentáris rendszer eredménye „a demagógia és zsarnokság, az uram-bátyám gazdaság, a pénz hatalmak kíméletlen, nyílt vagy rejtett uralma, a népi közösségek teljes lerombolása, végül az anarchia” – fogalmaztak egyértelműen a tapasztalatok alapján.¹² Az így működő államrendszer „maga is pártot fog, hiszen pártok uralják”, ezáltal a parlamenti döntések, hiába többségiek, „legjobb esetben is csak a társadalom egy – jobb esetben jelentős – szegmensének a döntései”, amely önkényesen dönthet a többi csoport felett. Vagyis az államhatalom, amelynek döntőbírónak kellene lennie a különböző érdekek harcában, valójában eme harc tárgyává lett.¹³

Így számukra a cél az állam mozgásterének megőrzése, sőt újrateremtése volt mind a liberális (ugyanakkor parttalan) pártállamisággal, mind a totalitárius nemzetközi bolsevizmussal szemben. Éppen ezért volt kézenfekvő követelésük a belpolitikai viszonyok tisztázása és a működésképelennek bizonyuló, az érdekek harcának kiszolgáltatott „köztársaság” új stabil államrendszerrel történő felváltása. Ez a követelés már az első nagy visszahangot kiváltó írásoktól kezdve jelentkezett és alapvetően összekapcsolódott a politikai rendszeren túl a gazdasági és társadalmi alrendszerek teljes átalakításának igényével. Az elsősorban a keresztényszociális csoporton belül megjelenő elemzések az elkövetkező korszak alapvetéseivé és önértelmezésének, narratívájának szilárd kiindulópontjaivá váltak. Ezek között a munkák között kiemelkedő jelentőségű volt Szekfü Gyula munkája a liberalizmus térhódításáról és tévutjairól¹⁴, valamint Bangha Béla hasonló tartalmú elemzése és egyértelmű felszólítása a morális, hitéletben gyökeröző politikai változások végbevételéről.¹⁵ Mindezek támaszkodhattak a korszak legjelentősebb teológus-szónokának, Prohászka Ottokár püspöknek, szociális apostolnak az alapvetéseire, melyeket már a Kultúra és terror című írásgyűjteményében meghirdetett. A feltárt ok-okozati összefüggések

nyomán rövid idő alatt kerültek a szélesebb közvélemény elé és határozták meg a korszak tudományos diskurzusát a konzervatív, katolikus táboron belüli reformkörök, különösen a keresztényszociális csoportok javaslatai. Ezek vektorai a restauráció és reform helyett egyértelműen egy teljes újjá-gondolás, egy új narratíva, a (hivatás)rendi államszervezet megteremtése irányába mutattak. Ebben támaszkodhattak nemcsak a kortárs elemzésekre, de olyan fontos előfutárokra is, mint XIII. Leo pápa *Rerum novarum* enciklikája, az ebben gyökerező katolikus szolidarizmus tanítása, amit Heinrich Pesch (1856-1926) jezsuita páter, közgazdász és társadalomfilozófus foglalt egységes rendszerbe, valamint az ezek meghonosítására tett első lépések Giesswein Sándor és Prohászka Ottokár elemzései, írásai révén. Mindkét magyar egyházférfit a liberális-konzervatív politikai törésvonal meghaladását látta az újonnan formálódó egyházi indíttatású irányzatban és egyben a fennálló politikai-gazdasági berendezkedés, a liberális-kapitalista rendszer átalakítását várták tőle. Ezért is igyekeztek a modern katolikus politizálást meghonosítani: nemcsak az enciklikát fordította le Prohászka magyarra, de egyben kezdeményezte a Katolikus Néppárt megszervezését is, mely az egyházi érdekeket a politika színpadán lett volna hivatott védelmezni.¹⁶ Majd Giesswein vezetésével megkezdődött a keresztény munkásegysületek létrehozása, szociális reformtörekvések propagálása.¹⁷ 1905. május 7-i, „Mit akarunk mi, keresztényszocialisták?” című vezércikke képezte az Igaz Szó hasábjain 1905 novemberében meghirdetett új politikai program alapját, melyhez egyértelműen felhasználták a *Rerum novarum* enciklika tanításait és az Európa-szerte éledő keresztényszociális törekvéseket.¹⁸ E ponttól véleményünk szerint a szociális kérdés, a társadalmi reform, a gazdaság átalakításának igénye egyértelműen beépült a magyar közpolitikai diskurzusokba is. Egyre több politikus vélte: a társadalomban mindenki számára elérhetővé kell tenni a létfenntartás, az egészséges élet valamint a kulturális felemelkedés lehetőségeit, mely jogok csak az emberi kötelezettségnek tekintett munka révén garantálhatók¹⁹ és melyek megvalósításához egy mélyreható átalakításra, az állam teljes újjáépítésére van szükség a (hivatás)rendi gondolat mentén.

2. Az útkeresés tomista-jezsuita háttere

A (hivatás)rendi eszme megértéséhez az alapokat Aquinói Szent Tamás filozófiája képezi: az ember természeténél fogva társadalmi lény, szükségleteit csak a másokkal való közösség tudja kielégíteni. Az egyén nem egymaga áll az állammal szemben, hanem személycsoportok jelennek meg

a folyamatokban, akik különböző funkciókat ellátva egységet alkotnak. „Amint a rész alárendeltje az egésznek, úgy viszonylik az egyén is a közösséghez. A törvénynek szükségszerűen az a feladata, hogy a közjót előmozdítsa. Ráadásul a józanész is azt sugallja, hogy a közösség java előrébb való az egyéninél – hiszen a »köz«-be az egyén is beletartozik.”²⁰ Aquinói Szent Tamás teológiai munkásságában dolgozta ki a funkcionálisan elkülönülő rendek gondolatát, melynek azonban nem hivatásrendi, hanem alapvető társadalmi felosztást szán. Ezáltal számára a rendileg tagolt kereszténység egyben a hármasságával (a nemesség, polgárság és a köznép révén) nem más, mint „corpus Christi mysticum”.²¹

A középkori skolasztikus tanításokat és a patrisztika vallásbölcseletére alapozott eszméket előbb a reneszánsz, majd a felvilágosodás is megkérdőjelezte, végül a liberális individualizmus végleg kikezdte. Ezekkel szemben a katolicizmus azonban az emberi személyiség társas voltát tételezte. Ugyanis csak a közösség képes megfelelő kohéziós erőt kifejteni, ami pedig nem más, mint a közjó megteremtése. A közjó szolgálata a társadalom minden egyes tagjának létérdeke, erkölcsi kötelessége, sőt maguknak az intézményeknek célja és értelme. Ez az organikus társadalomszemlélet, a szolidaritás megjelenése a társadalom egyes tagjait mikroközösségekbe (család), illetve a hivatásuk szerint egymásra utalt embercsoportokba (mint pl. a rendek), majd az ezeket átfogó szerves közösségbe, a társadalomba tagolta. Ezáltal az egyházi tanítás kizárta az osztályok és az osztályharc létét és funkcióját. Ezekon az alapokon kellett az atomizált és szekularizált társadalmat (mely különösen Hobbes, Locke és Rousseau munkásságának volt köszönhető) új egységbe foglalni és a francia forradalom eszméivel szemben, illetve a megjelent társadalmi-szociális problémák megoldására új kereteket felmutatni. Számos gondolkodó jutott arra a következtetésre, hogy a liberalizmus által célul kitűzött általános és egyenlő választójog révén a népképviselő nem a társadalom politikai tükörképét hozza létre. Az általános választások esetében csak véletlenszerűen következhetne be, hogy a képviselők között minden társadalmi csoport érdekei megjelenhessenek. Arra az eredményre jutottak, hogy a politikai képviselő csak akkor képes lefedni az egész társadalmat, ha azt előzetesen a társadalmi érdekek szerint tagolják. Ezért vehemensen támadták az általános választójogot, valamint a pártok államát: a „mechanikus többségi döntéshozatal” felül kell írni a szembenálló érdekek organikus harmonizációja révén.

A (hivatás)rendi gondolkodók meg voltak róla győződve, hogy ezek az eszmék megfelelő erővel bírnak a fennálló államrendszer átalakításához. Ehhez azonban a szélesebb társadalom mobilizálására és a politika temati-

zálására volt szükség. Így meglátásuk szerint a bolsevik kollektívizmussal és a libertárius individualizmussal szemben létre kellett hozni a szolidarizmus eszmeiségét, amely az egész állam reformját kívánta, ahogy a másik két kortárs ideológia is. A katolikus szolidarizmus a keresztény erkölcs és a hit tanítása alapján olyan állami, gazdasági és társadalmi rendszert kíván megvalósítani, amely érvényre tudja juttatni az emberek közötti szolidáris kapcsolatokat; ezek a kapcsolatok olyan természetes közösségekben nyilvánulnak meg, mint a család, a hivatás és az állam. Ebben a rendszerben kell biztosítani az adott történelmi szükségekhez igazított, kooperatív, képviseleti és korporatív törekvéseket az állam és a hivatás minél szélesebb kiterjedésére. Nem lehet sikeres az „abszolút szabadság” és az „egyetemes egyenlőség” rendszere sem, nem vezethet eredményre sem a csak egyéni előnyöket kergető egyedi vállalkozás, sem pedig a társadalmi csoportok közötti különbségek mondvasínált elhomályosítása. A szolidarizmus követői szerint a társadalom morális egységet alkotó egészébe kell szervesen integrálni az egyéneket.²² Míg a liberalizmus és individualizmus a szabadság-fogalmat, a marxizmus és szocializmus az egyenlőség-fogalmat állította tanítása középpontjába, addig a szolidarizmus az egységet, az egymás iránti elköteleződést, szolidaritást helyezte fókuszába. Ennek megfelelő keretét adja a szubszidiaritás: ez nem egy individualista elv, sokkal inkább a szociális közösség alapelve; a középpontja nem az ember a maga magányában, nem az individuum, hanem az emberi személy a társadalom szövetében, az ember a maga nyitottságával és kapcsolataival embertársai körében. A szubszidiaritás alapvetően feltételezi a tagolt társadalmi rendszert, mely keretében megvalósulhat a szociális kooperáció. A „subsídium” nem csak a beavatkozás tilalmát tartalmazza bizonyos feltételek közepette, hanem egyben a „segély az önszegélyre” gondolatát is.²³ A hazánkban oly meghatározó gondolkodó, Mihelics Vid szavait idézve, ettől kezdve „az egyén és a társadalom viszonyát illetően csak három elmélet lehetséges, s ezekre az elméletekre épít szükségszerűen minden társadalmi berendezkedés és reformtörekvés. Két szélen áll az individualizmus és kollektívizmus, középpütt pedig a katolicizmus, vagy keresztény szolidarizmus, amely nem kompromisszum a két véglet között, hanem önálló társadalmi szemlélet.”²⁴ Még ennél is tovább ment 1925-ös történelmi tanulmányának végkövetkeztetéseiben dr. Boroviczeny Nándor (1873-1925) teológus-pap, a váci papnevelő intézet tanulmányi felügyelője, aki szerint: „Se liberalizmus, se szocializmus, hanem: szolidarizmus! Ez a mi jelszavunk is, akik hűségesen követni akarjuk a világ egyik legnagyobb bölcsét, Aquinói Tamást. A jövő nem a liberalizmusé, de nem is a kommunizmusé, hanem a szövetkezeti és

szervezeti szolidaritás! A gyengék védelméről, a verseny rendezéséről, az összetartozásról elhangzó minden beszéd azonban csak frázis, amíg a hivatásbeli szervezetek vissza nem állítatnak, természetesen a modern társadalom természetének és szükségleteinek megfelelően s amíg az egyedet a közjó-munkálás kötelességtudata át nem hatja.”²⁵ Ugyanis a katolikus gondolkodók véleménye szerint a valódi társadalom kialakítása az egyik alapfeltétele a modern államépítésnek: „Modern államot építeni pedig nem tömegekre, csak társadalomra lehet. (...) Ne államosítsuk a társadalmat, hanem készítsük elő, hogy majdan ez társadalmasítsa az államot.”²⁶ Így leginkább a keresztényszociális alternatíva azt kívánta, hogy öntudatos, művelt, aktív polgárokat tudjon bevonni a vitás kérdések rendezésébe: a társadalmi-politikai-gazdasági átalakulásnak együtt kell járnia a neveléssel, a műveltségi és etikai reformmal, a társadalom „rehumanizálásával”.

3. Az állam újjáépítésének terve

A keresztényszociális szolidaritás államfelfogása egyértelműen a közjóért felelősséggel tartozó közhatalom erős, de korlátok közé szorított képét vázolta fel. Az állam e nézetrendszer szerint a (hivatás)rendi tagoltsága révén „nem egyéb, mint a szociális igazságosság közjogi szervezete, amely önkormányzat alapján működik.” Az állam ténylegesen a társadalom szolgáltatójává válik azáltal, hogy segítségével az egyes ember könnyebben és teljesebben érheti el jogos egyéni céljait, miközben a közjó is megvalósul. Azonban az állam – a szubszidiaritás elvének eleget téve – a közjó és a béke fenntartása érdekében nem vonhat a saját hatáskörébe olyan feladatokat és ügyeket, amelyek az egyes polgárokra vagy kisebb közösségeikre, így például a felállítandó (hivatás)rendekre tartoznak, máskülönben átfordulna egy totalitárius rezsimbe.²⁷ Ennek egyértelmű kifejtését tartalmazta a későbbiekben XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű enciklikája, mely 1931-ben – a szolidaritásra alapozva – az önszerveződés útján létrejövő, az állami túlhatalmat keretek közé szorító hivatásrendi társadalmat és gazdaságot ajánlotta megoldásként. Az enciklika által megrajzolt gazdasági rendben, a munka és a tőke egyenrangúságával, a „munka társadalmának” felépítésével érhető el a liberális államrenddel szemben egy szolidáris állam és érdekképviselő. A család és a munkaközösség, majd az állam által tagolt társadalomban lehetségessé válik az egyéni szabadság és a közérdek összekötése (ezáltal az osztályharc felszámolása), továbbá a szociális felelősségvállalás egyben már nem csak magánügy, hanem a szolidaritás révén közügy is.²⁸ A szolidaritás klasszikus tanait összegezve a korszak egyik

legjelentősebb magyar gondolkodója, Varga László S.J. nem várt mást, mint hogy a szabad verseny és a tőke diktatúrája helyett a szociális igazságosság váljon a nemzetgazdaság legfőbb szabályozó elvévé. Ezzel megvalósítható az igazságos jövedelemelosztás, az osztályharcot pedig felváltja a különböző foglalkozási ágak együttműködése, az államhatalom vezetése és ellenőrzése mellett.²⁹ Ebben a rendszerben a piacgazdaság nem mond le az egyéni kezdeményezésről, lehetőséget ad a kivételes képességű egyéneknek tehetségük kibontakoztatására és egyben fokozza a vállalkozó kedvet is a társadalomban. A keresztényszociális tanítás alapján kinyilvánította, hogy a tisztességes úton szerzett haszon és nyereség erkölcsi szempontból nem kifogásolható, a gazdaságban pedig nélkülözhetetlen. Hangsúlyozza viszont a vagyon kettős természetét és az ebből fakadó szociális felelősséget.³⁰ A keresztényszociális tábor éppen abban látta a (hivatás)rendiség bevezetésének legfontosabb következményét, hogy keretei között, a profitajtotta kapitalizmussal ellentétben a magánérdek csak mint vállalkozásra és munkára ösztönző erő jelenik meg. Az alapvető szabályozó elv azonban nem a homo oeconomicus kielégíthetetlen önzése, hanem a közjó, a szociális igazságosság törvénye lehet.³¹ Ez az alternatíva a forradalmi megoldások és a diktatórikus törekvések egyértelmű elutasítását is megfogalmazta, ugyanakkor hitet tett az erős állam mellett, melynek feladata a nemzet szolgálata, mint annak legfőbb jogi, hatalmi és közjóléti szervezete. A keresztényszociális szolidarizmus programja a társadalom meggyőzése volt, hogy a szélsőséges eszmék korában, a korlátlan liberalizmus, a sztálini bolsevizmus, a hitleri nemzetiszocializmus és az európai autoriter tendenciák közepette megtalálják a magyar államberendezkedés megóvását, egyben azonban jobbítását is jelentő keresztény társadalmi rendet. „Mert mi ennek a hivatásrendiségnek lényege? – írta a világháború árnyékában, 1940-ben Mihelics Vid. – A helyes rend visszaállítása az egyes ember és a közösség, a kisebb közösségek és a társadalom, a társadalom és az állam viszonyában, hogy a tömegeből ismét nép alakulhasson ki, amelynek különösen politikai és gazdasági tevékenységét a szociális igazságosság jegyében irányítják természetes vezetői.”³² Megkerülhetetlen tehát egy olyan állami berendezkedés megteremtése, amely a közjóra irányul és egyben biztosítja a kisközösségek, társadalmi csoportok, rendi szervezetek működését is. Vagyis a modern államnak „sem szabad tovább mennie beavatkozásával, mint amennyire a bajok orvoslása s a veszélyek elhárítása megköveteli”. Épp ezért a rendi struktúrákkal kiegészített állam „a polgárok jogait és szabadságát csak a közjó kívánalmainak mértékéig szoríthatja meg. Az a közjó elvégre, amelynek az állam a hordozója, nem végső célja a polgároknak,

hanem csak eszköz az abszolút emberi cél eléréséhez.”³³ A társadalom tehát minden kérdésben elsőbbséget élvez, de tovább tagolódik kisebb közösségekre, melyek a közjó mellett részleges célokat igyekeznek megvalósítani. „Az állam ezért akkor jár el a leghelyesebben, ha olyan módon szervezi meg a gazdálkodó társadalmat (vagy a gazdaságban működők társadalmát), hogy az önmagát a szociális igazságosság alapján igazgatva, önállóan szolgálhassa a nemzeti közérdeket.”³⁴

Ezek a kérdések a gazdasági világválság időszakától kezdődően egyre szélesebb körben jelentek meg és egyre gyorsabban terjedt a (hivatás)rendinek nevezhető, az egyház társadalmi tanításán alapuló szervezetek létrehozásának törekvése. A válsághelyzetben ugyanis szükségessé vált, hogy az állam teljesítményét vizsgálat és kritika tárgyává tegyék és meginduljon egy új, nem a hagyományos struktúrákon alapuló berendezkedés kidolgozása. Ebben széles társadalmi rétegek és jelentős értelmiségi csoportok jutottak konszenzusra³⁵, követve Szekfű Gyula felhívását: „immár mindenki meggyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a tévelygés korszaka volt, melyből csak szerves munkával, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki.”³⁶ Így a keresztényszociális elméleti irodalom újabb komoly növekedési ágazattá vált és egyben a tényleges szervezetek létrehozását is felerősítette XI. Pius pápa enciklikájának megjelenése és annak széles körben történő magyarázata. Az új megoldások a korábbi jezsuita közgazdasági iskolán alapulva a modern társadalomban mutatkozó ellentéteket (amelyekre a marxista irodalom osztályellentétekként hivatkozott) egy új képviseleti formával, a társadalom horizontális szakmai-foglalkozási tagozódásának megvalósításával (a hivatásrendi képviselettel) és egy új erényetikai gazdaságpolitikai felfogás általánossá tételével próbálták orvosolni.

A katolikus szolidarizmus hirdetői többször is felhívták a figyelmet arra, hogy a (hivatás)rendi társadalom feladata kiegészíteni a válságba jutott parlamentarizmust és ezzel megfelelő demokratikus tartást adni egy nem csak tömegpártokon és többségi szavazásokon alapuló rendszernek. Ezzel egy olyan államszervezet jöhet létre, aminél „jobb mechanizmust a demokrácia megvalósítására nem tudunk elképzelni”.³⁷ Ennek az új rendnek a megvitatására új orgánumok születtek (Korunk Szava, Vigilia, Új Kor), megszámlálhatatlan kötet, tanulmány jelent meg (különösen a Magyar Szemle Társaság vagy a Szent István Társulat kiadványaként), ami azt is bizonyítja számunkra, hogy a kor keresztényszociális magyar értelmisége az európai eszmeáramlatok és új nézetek fősodrában volt elhelyezhető és lépést tartott a korszak fejlődési tendenciáival. Az Európában jelentkező nézetek és eszmék gyors visszhangra és adott esetben komoly kritikára találtak a magyar

keresztény-konzervatív értelmiség köreiben is. Külön érdekessé teszi a kérdést, hogy hazánkban a Quadagesimo anno által meghirdetett hivatásrendi katolikus szervezkedések elindításában a német és osztrák egyetemeken szociológiai képzést szerző jezsuiták játszották a főszerepet. Tanulmányaik során nem csak Heinrich Pesch (1856-1926) jezsuita közgazdasági elméletével ismerkedhettek meg, de tanítványai közül személyesen találkozhattak a nagy jelentőségű Oswald von Nell-Breuning (1890-1991) és Gustav Gundlach (1892-1963) szolidarizmus-tanításával is. Emellett Innsbruckban a jezsuita körökben jól ismert volt az osztrák Johannes Messner (1891-1984) alapvető reform-gondolata is.³⁸ A korábbi eredmények, Pesch tanításai és saját nézeteik szerint a szolidaritást helyezték a társadalmi kérdések megoldásának középpontjába: egyik társadalmi csoport támogatása sem irányulhat a másik ellen, viszont az erősebb önként köteles a gyengébbnek segítségnyújtani.³⁹ Világossá tették, hogy az ember csak társas lényként értelmezhető és az emberi méltóság elválaszthatatlan velejárója a személyiségnek. Éppen ezért nem tekintethető egyetlen ember sem pusztán szavazógépnek vagy termelési tényezőnek, aki saját magát bocsátja a piacon áruba és így alávetné magát a kereslet és kínálat mechanizmusának. A liberális megközelítésmód legalapvetőbb hibája, hogy a gazdaságban az emberi munkaerőt csupán árunak tekinti megfosztva őt személyiségétől és ezzel kvázi a dologi szerződésből fakadó jogokat a munkavállaló személyi jogai fölé helyezi, „a munkaerőt úgy kezeli, mint bármely más tárgyi értéket, tekintet nélkül annak személyi és társadalmi vonatkozásaira. Az ember a munkaviszonyban is megőrzi személyi méltóságát, abszolút érvényű, elidegeníthetetlen és áruba nem bocsátható jogait.”⁴⁰ Ugyancsak megőrzi minden ember a javakkal való rendelkezés jogát, mely saját és a családja jelenének és jövőjének biztosításához szükséges. Tehát az egyházi tanítás nem kérdőjelezte meg a magántulajdon intézményét, sőt úgy láttatta, hogy „a javak társadalmi hasznossága a termelő javak magántulajdona révén szintén jobban érvényesül, mint a közös birtoklás esetén.”⁴¹ Elképzeléseik szerint az új rendszer alapelve az ember (egyén) és a közösség kölcsönös felelőssége és egymásrautaltsága, vagyis szolidaritása és a szubszidiaritás (kisegítés) elve. A közösség ennek következtében nem értelmi elvonatkoztatás, nem egy élettelen mechanizmus, ahogy azt az individualizmus tana hirdette, hanem élő szervezet, miként maga az ember, aki a társadalom alkotóelemeként és egyben hordozójaként jelenik meg. A társadalmi jogi kötelezettség révén kell tehát minden állampolgár számára biztosítani a nyugodt életvitel és fejlődés, és különösen az alsóbb népcsoportok számára a szellemi, vagyonbeli és társadalmi felemelkedés lehetőségét.⁴²

Az e nézetekkel megismerkedő fiatal értelmiségiek közülük kerültek ki nemcsak a hivatásrendi eszme hazai interpretációjának legfontosabb alakjai, de ők vállalták magukra a XI. Pius által közzétett elvek gyakorlati megvalósításának feladatát is: a Varga László S. J. körül csoportosuló fiatal szegedi jezsuiták, valamint a velük szimpatizáló alsópapság képviselői, különösen P. Kerkai Jenő, majd maga Glattfelder Gyula csanádi püspök is tevékeny részt vett a programok kidolgozásában, szervezetek létrehozásában.⁴³ Épp ezért a hazai vita egyik legizgalmasabb szegmensét az elméletek gyakorlatba való átültetése jelentette. A leglátványosabb elem az Actio Catholica nyomvonalán kialakuló hivatásrendinek tekinthető szervezetek sokrétű kiépülése volt az 1930-as évek során⁴⁴: az iskolát végzett ifjak vagy a Katolikus Ifjúság munkások Országos Egyesületének (KIOE) lettek tagjai⁴⁵, vagy az 1935-ben megalakult és mindmáig jelentős hagyományokkal és a történeti emlékezetben kiemelt szereppel rendelkező KALOT, a Katolikus Agrárfiújsági Legényegyletek Országos Testülete munkájába kapcsolódtak be P. Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm vezetésével.⁴⁶ Majd emellett létrehozták 1936-ban Shvoy Lajos püspök pártfogásával a Katolikus Asszonyok-Lányok Szövetségét, a szintén elsősorban a falusi környezetre koncentrááló KALÁSZ mozgalmat. A városi, iskolát végzett leányok a KLOSZ, majd a Dolgozó Leányok (DLO) szervezetébe, míg az iskolások az ILKA tagságába léphettek be. Az egyes szervezetek életében a legjelentősebbnek minden bizonnyal a népfőiskolai mozgalmat tekinthetjük, melynek fő szervezője a KALOT volt. Majd a vidéki ifjúság mellett az ipari munkásság megszervezése is komoly lendületet vett: ezt a szerepet a keresztényszociális szakszervezeti mozgalom gyengesége mellett először az Egyházközségi Munkáscsoportok (EMCS), majd 1937-től Egyházközségi Munkásszakosztály (EMSZO) néven működő szervezet vállalta fel. De a legnagyobb hatást véleményünk szerint az 1939-től országos hatáskörűvé váló Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete (HSZ) fejtette ki.⁴⁷ Jelen tanulmány azonban nem ad lehetőséget, hogy részletesen foglalkozzunk a társadalom és gazdaság újjászervezésének kormányzati szinten megjelent alternatíváival. Úgy véljük, hogy a három ízben, Gömbös Gyula, Imrédy Béla és Teleki Pál kormányzása alatt felmerült koncepciók lényegi elemei alapvetően eltérő elképzeléseket körvonalaznak és elemzésük részben már megtörtént⁴⁸, részben pedig előtünk álló feladat. Ugyanakkor Teleki Pál második miniszterelnökségének időszakában rendkívüli hivatásrendi reneszánsz bontakozott ki.

Már 1939 tavaszán konferenciára hívta a korszak legjelentősebb magyar hivatásrendi, keresztényszociális gondolkodóit a budapesti érseki helynök, hogy egységes programmal lépjenek a nyilvánosság elé Többek között

Freesz József, az EMSZO központ lelkészvezetője, Heller Farkas egyetemi tanár, Huszár Károly volt miniszterelnök, az AC szociális szakosztályának elnöke, Kovrig Béla egyetemi tanár, Közi-Horváth József lelkész, az AC központi titkára, Mihelics Vid egyetemi magántanár, Mikos Ferenc törvényszéki bíró, Tobler János képviselő, a keresztényszocialista szakszervezetek országos elnöke, Varga László S. J. főiskolai tanár és Vida István az EMSZO központi titkára tett egyértelmű állásfoglalást a hivatásrendi gazdaság, a szolidaritás tanítása mellett.⁴⁹ Ezzel a háttérrel is megerősítve kezdte meg gróf Teleki Pál a magyar társadalom és állam szervezeti kereteinek megvitatását célzó tanácskozásait a Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályán. Ennek az új miniszterelnökségi osztálynak a felállításáról még az 1938. július 11-i minisztertanács döntött Hóman Bálint miniszter előterjesztésére, majd Teleki Pál miniszterelnöksége idején átkerült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá. Ettől kezdve kiemelt figyelmet szentelt a KALOT, az EMSZO és a Hivatásszervezet ügyeinek és javasolataikat igyekezett becsatornázni a törvényalkotási előkészítő munkákba. Így a hivatásrendi gondolkodók jelen voltak azon az egyeztetéssorozaton is, amit Teleki Pál az általa tervezett érdek-képviselési reform kapcsán kezdeményezett 1940 tavaszán politikusok, szakmai érdekképviselők, valamint a hivatásrendiséggel és közigazgatási kérdésekkel foglalkozó szakértők bevonásával. „Teleki Pál miniszterelnök közel állt a „Magyar Cél” és az Országos Hivatásszervezet programjához. Mint államférfi és pedagógus nagyra értékelte a három mozgalom (KALOT, EMSZO, HSZ) következetes törekvését, hogy tagjainak keresztény világnézetét megerősítse, humán képességét és nemzeti érzését növelje, továbbá, hogy tagjainak általános és szaktudását elmélyítse, és ezáltal az államapparátus és a gazdasági élet, valamint a társadalom megújódását lelkiismeretes alapossággal előkészítse, illetve meggyorsítsa.”⁵⁰ Ennek a folyamatnak meghatározó szereplői voltak Kovrig Béla vezetésével a keresztényszociális gondolkodók és szervezeteik is. Freesz József, Varga páter és Vida István külön feladatot is kapott, ők voltak azok a kiemelt személyek, akiket a Kovrig Béla vezette Társadalompolitikai Osztály a társadalom megfelelő tájékoztatásával, komoly propagandával bízott meg a kormány melletti társadalomlélektani hangulat megteremtésére. Ez egyben a nyilasmozgalom térnyerése és a német propaganda ellen is irányuló komoly lépés is volt, melybe az is belefért, hogy néha a kormányt bíráló kritikai állásfoglalások jelentek meg a szélesebb tömegek megnyerése érdekében.⁵¹ „Teleki meg volt győződve arról, hogy ez ellen a növekvő befolyás ellen csak egy jól megalapozott szellemi ellenállás hozhat sikert. Ennek a szellemi ellenállásnak legfontosabb alapját a keresztény-

ségben, mindenekelőtt a katolikus Egyházban, a hazaszeretetben és nemzeti öntudatban látta. Mindhárom szellemi és erkölcsi érték és magatartás ezer év óta mélyen gyökeredzett a magyarságban, és különösen a nemzet létét fenyegető veszélyek idején a helytállás legfontosabb erőforrása volt.”⁵² Ezért is hangolták össze tevékenységüket a hivatásrendi szervezetek: a KALOT és a KALÁSZ, az EMSZO és a Hivatásszervezet létrehozta a Magyar Szociális Népmozgalmat, melynek ügyvivője Vida István lett, míg a programot a korábbi, Varga páter által megfogalmazott „Magyar Cél” programra alapozva Freesz József ismertette az 1940. október 26-án és 27-én megtartott érdi csúcsértekezleten. Fontos kiemelnünk, hogy a hazai szakirodalom továbbra is magyar korporatív kísérletről ír leggyakrabban a Népmozgalom kapcsán, azonban véleményünk szerint itt is egyértelműen az olasz modelltől elkülönülő, sajátos magyar hivatásrendi programról, a szolidarizmusban gyökerező gazdasági-társadalmi berendezkedésről volt szó, ahogy ezt Kovrig Béla, az értekezlet egyik főelőadója is ecsetelte. Szintén ezt támasztja alá a Népmozgalom saját lapja, a Magyar Vetés, melynek első száma 1940. november 28-án jelent meg. A vezércikkben vázolt program („Ez a Vetés magyar aratás”) egyértelműen a Varga páter és a hivatásrendi gondolkodók által megrajzolt új társadalmi rend mellett tette le a voksát.

4. A kísérlet gyakorlati kudarca és előremutató eredményei

Ez a kísérlet azonban a politikai változások, Teleki Pál miniszterelnök halála és a háborúba való belépés miatt nem tudott közvetlen eredményt felmutatni. A Népmozgalom vezetői még egy utolsó kísérletet tettek arra, hogy a katolikus-konzervatív körök kialakítsák saját egyértelmű jövőképüket és kidolgozzák az új magyar államról állásfoglalásukat. Ennek színtere az 1943. augusztus 26-án, báró Apor Vilmos győri püspök palotájában üléselő titkos munkaértekezlet volt. A győri értekezleten jelenlévők igen széles spektrumát és eltérő nézeteit jelenítették meg a keresztény-konzervatív, elsősorban katolikus egyházi elképzeléseknek. Az új népmozgalom egyfajta széles katolikus összefogásként arra törekedett, hogy a háború befejezését követően azonnal készen álljon saját programja megvalósítására. Ehhez egy modern katolikus alapokon nyugvó pártot kívántak társítani, hogy valóra válthassa a hivatásrendi alapokból felnövő államszerkezeti és társadalompolitikai reformprogramot. Ez egy modern kereszténydemokrata irányvonal megjelenését jelentette: a reformpárti katolikus vezetők, így elsősorban Varga László páter, továbbá Kerkai Jenő S.J., Kovrig Béla, Freesz József, vagy éppen Mihelics Vid hangsúlyozták a trianoni csonka

államban a katolikus hivatásrendiség és a szubszidiaritás oldaláról megújított demokráciakoncepció szükségszerűségét.⁵³ Ez pedig sokban egybecsengett a montesquieu-i hatalommegosztás és kiegyensúlyozás elvével. Beemelték a politikai gondolkodásba a közjó és a civil társadalom szerepét, valamint rámutattak két új hatalmi ág, a gazdaság és a média jelentőségére is. Ezzel a felfogással a magyar hivatásrendi gondolkodók fő sodrát adó, szolidarizmusra és keresztényszociális nézetekre alapozó szerzők valóságos, szociológiai és reálpolitikusi gondolkodásmódját tükrözi, hogy mind a féktelen libertárius, mind az inherens veszélyt jelentő totalitárius gondolatokkal szemben igyekeztek saját koncepciójukat és a jövő magyar államát megvédeni. Mindvégig a szubszidiaritás, az „organikus demokrácia” és a korrektívumokkal kiegészített magángazdaság pártján álltak, mely magába tudja olvasztani a magasztos cél elérése érdekében a modernizált (hivatás)rendiség koncepcióját. Úgy gondolták, ez az államreform kormányzati támogatással és a társadalom belátásával párosítva sikerre vihető. A keresztényszociális tábor vezetői világosan látták, hogy az Európa-szerzte jelentkező totális rendszerek azért tudták megszólítani a modern tömegeket, mert „a liberális rendszerben megoldhatatlan szociális kérdés megoldását ígérik”. A választási helyzet tehát vagy a kiüresedett és sanyarú sorsot jelentő szabadság, vagy a szabadság nélküli totális állam „elviselhető, mert azonos szintre hozott szociális körülményei” között áll fenn. Nézetrendszerük szerint ezért kell más és új megoldási javaslatokat felmutatni és ezt éppen a katolikus társadalmi tanítás segítségével lehet a rendezett, ugyanakkor szabad társadalmon keresztül.⁵⁴ A keresztényszociális alternatíva fenti gondolatsorában négy olyan alapelv kristályosodott ki, amelyek az államreform szempontjából döntő tényezőnek mutatkoznak mind a mai napig: a személyiség elve, vagyis hogy az individualista és a totalitárius tanítással szemben az ember teremtettségéből fakadó személyi méltósága a döntő tényező; a szolidaritás elve, vagyis hogy az egyének csak másokkal együtt vannak jelen a társadalmi-gazdasági folyamatokban és ezáltal a felelősségen is osztoznak; a szubszidiaritás elve, vagyis az egyének és kis csoportok önrendelkezése olyan ügyekben, melyeket hatékonyabban tudnak ellátni mint a közösség egésze; valamint a közjó elve, vagyis az állam partner a társadalmi csoportok fejlődésében és segítségével a partikuláris érdekek háttérbe szoríthatók a közösség egészének érdekével szemben. Hazánkban azonban a második világháború során ez a keresztény humanista alternatíva elbukott a német megszállás, a létrejövő nyilas, majd sztálinista totalitárius állammal vívott küzdelemben. A meghatározó gondolkodók vagy azonnal távoztak az országból, vagy a folyamatosan kiépülő diktatúra nyomására vonul-

tak előbb belső, majd külső emigrációba. A keresztényszociális politizálás, mely Trianon után mindvégig belső ellenzékként volt jelen Magyarországon, legkésőbb 1948 után Közép-Európa szovjet megszállás alatt sínylődő részében teljes egészében lehetetlenné vált.

JEGYZETEK / NOTES

1. Bethlen István beszéde a Nemzetgyűlésben 1921. április 19-én. Közli: Bethlen István (1933): Beszédei és írásai. Genius: Budapest, I. k. 155–156. old.
2. Vö.: Turbucz Dávid: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. Múltunk, 2007. 4. sz. 230-231. old.
3. Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris: Budapest. 86-90. old. és Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919-1924. Attraktor: Máriabesnyő. 9-19. old.
4. Vö.: Püski Levente (2006): A Horthy-rendszer (1919-1945). Pannonica: Budapest.
5. Püski Levente (2005): Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris: Budapest. 206-233. old.
6. Guóth Emil (2009): Trianontól Bécsig. A Horthy-korszak parlamentarizmusa a történelmi kihívások és a felelős politikusi döntések tükrében (1919–1939). Aposztróf: Budapest.
7. Sipos Balázs: A Horthy-korszak politikai rendszere (1919-1944). In: Vida István (szerk.): Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846-2010. Pártok és politika (Budapest, 2011). 143-153. old.
8. Gulyás, László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás, László (szerk.) A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATEPress Kiadó: Szeged, 101-111. old.
9. Karpeles, Benno (1933): Klassenkampf, Fascismus und Ständeparlament. Typographische Anstalt: Wien. 11. old.
10. Szekfű Gyula (1922): A liberális pártalakulás társadalmi alapjai. Keresztény Politika, 1922/1. 22. old.
11. Dassel, Reinald (1929): Gegen Parteienstaat für Ständestaat. Wien – Graz – Klagenfurt. 13. old.
12. Dassel (1929) 3. old.
13. Weber, Quirin (1989): Korporatismus statt Sozialismus. Die Idee der berufsständischen Ordnung im schweizerischen Katholizismus während der Zwischenkriegszeit. Universitätsverlag: Freiburg. 58. old.

14. Szekfü Gyula (1920): Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Élet Irodalmi és Nyomda Rt.: Budapest.
15. Bangha Béla (1920): Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Szent István Társaság: Budapest.
16. Lásd bővebben: Mózesy Gergely (2005): Prohászka Ottokár életútja 1-2. SZEM II./4. – III./1.
17. Sáfrány Attila (2004): Giesweinn Sándor emlékezete. Vigilia 69. évf. 2004/6.
18. Ezek összegzését lásd: Zachar Péter Krisztián (2015): Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válszkísérletek Európában a két világháború között. L'Harmattan: Budapest. 85-119. old.
19. Vö.: Egresi Katalin (2008): Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939. Napvilág Kiadó: Budapest, 24-30.
20. Botos Máté (2010): Az állam szerepei és értelmezése a keresztényszociális ideológiában, avagy: egy konzervatív politikai gazdaságtan kezdetei. Heller Farkas Füzetek. Gazdaság- és eszmetörténeti tanulmányok. VIII. évf. Tarsoly Kiadó: Budapest, 91. old.
21. Mayer-Tasch, Peter Cornelius (1971): Korporativismus und Autoritarismus. Eine Studie zu Theorie und Praxis der berufsständischen Rechts- und Staatsidee. Athenäum Verlag: [Frankfurt am Main] 5-6. old.
22. Erről lásd: Pesch, Heinrich (1914): Lehrbuch der Nationalökonomie. Erster Band: Grundlegung. Freiburg, 414. old.
23. Rauscher, Anton (1969): Das Subsidiaritätsprinzip in der Kirche. Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaft (JSCW) Band 10. 301-316. old.
24. Mihelics Vid (1932): A Korunk Szava ankétja a hitlerizmusról. Korunk Szava 2. évf. (1932) 11. sz., 11. old.
25. Boroviczeny Nándor (1925): A szolidarizmus eszméje a középkorban. Magyar Kultúra. XII. évf. I. 128-138. old.
26. Kovrig Béla (1929): Az állam fejlődő hatásköre. Magyar Szemle, V. kötet. 4. sz. (1929. április) 300-307. old. Itt: 305. old.
27. Varga László (1941): Szociális reform és hivatásrendiség. (Nemzeti Könyvtár 40-41. szám.) Budapest, 19-23. old.
28. Varga (1941) 25-31. old
29. Varga László (1933): Új társadalmi rend felé. Budapest, 20-21. old.
30. Varga (1941) 65-67. old.
31. Rigó Balázs (2013): A szociális igazságosság Varga László S. J. munkásságában. In: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (szerk): Történelem és politika régen és ma. Tanulmányok. (Modern Minerva Könyvek 6.), Heraldika Kiadó: Budapest, 57. old.

32. Mihelics Vid (1940): A korforduló veszedelmei. Nemzeti Újság, 1940. augusztus 18.
33. Mihelics Vid (1933): Keresztényszocializmus. Magyar Szeme Társaság: Budapest, 31-32. old.
34. Strausz Péter (2011): Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. In: Dobák Miklós (szerk): A gazdasági és társadalmiérdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. L'Harmattan: Budapest, 190. old.
35. Petrás Éva (2013): Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében, 1931–1944. Egyháztörténeti Szemle 14. évf. (2013.) 2. sz. 8. old.
36. Szekfü Gyula (1934): Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Budapest, 6. old.
37. Mihelics Vid (1930): A parlamentarizmus válsága és a demokrácia. Katholikus Szemle, 1930. IX. sz. 747. old.
38. A hivatásrendi gondolat magyarországi történetét lásd: Zachar Péter Krisztián (2018): The Concept Of Vocational Orders In Hungary Between The Two World Wars. Estudos Históricos 31. évf. 64. sz. 257-276. old.
39. Kownacki, Robert P. (1991): Catholic Social Thought – From Rerum Novarum to Centesimus Annus. The Ecumenical Review. Vol. 43, Issue 4 (October 1991) 430–434. Itt: 433. old.
40. Muzslay István (1992): Gazdaság és erkölcs. Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata. 1992/7. sz., 322. old. E tekintetben fontos a már őszösvetségi iránymutatás: Isten az embert saját képére teremtette, vagyis az egyházi tanítás alapeleme, hogy a másik emberben minden körülmények között Isten képmását és a krisztusi értelemben vett felebarátot kell látnunk, vagyis nem tekinthető egyszerű „termelési tényezőnek” az ember.
41. Muzslay István (1997): Az egyház szociális tanításának alapelvei. Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata. 1997/34. sz.
42. Vö.: Muzslay (1992)
43. L. részletesen: Zachar Péter Krisztián (2019): A magyar kereszténydemokrácia karizmatikus szervezője: Kerkai Jenő S. J. In: Petrás, Éva (szerk.) A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka. Barankovics István Alapítvány - Gondolat Kiadó: Budapest, 153-176. old.
44. Vö.: Gianone András (2012): Az Actio Catholica a pécsi egyházmegyében a püspöki körlevelek tükrében. In: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből. Pécs, 111. old.

45. Vö.: Soós Viktor Attila (2017): A Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesületének üldözése. In: Tabajdi Gábor (szerk): „Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában. Budapest, 66-70. old.
46. Vö: Balogh Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Budapest. 1998; Gergely Jenő (1983): A KALOT indulása és az Imrédy-kormány. Vigilia 48. évf. (1983) 6. sz. 415-426.; Valamint vö.: Kovács K. Zoltán (szerk): Félbemaradt reformkor, 1935-1949: törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában. A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok és a 2005-ben kiegészített, átdolgozott írások gyűjteménye. Budapest, 2005.
47. Lásd ezekről bővebben: Zachar (2015) 212-258. old.
48. Strausz Péter (2010): Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviseleti rendszer átalakításának kérdése Európában és Magyarországon 1926-1940. Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. LV. évf. 2010. 1. sz. 83-122. illetve Petrás (2013) 11-19.
49. Vö.: Balogh (1998) 87-89. old.
50. Varga József (1993): Keresztény szociális mozgalmak Magyarországon. Távlatok 15. évf. 477-490. old.
51. Molnár Sándor (2001): Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Vigh Károly (szerk): Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Budapest, 31–91. old. A Teleki-féle reformkoncepció államvezetésre vonatkozó részleteit dolgozta fel: Nyári Gábor (2016): Az „Sz programont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert reformtervezete. Közép-európai Közlemények, 9. évf. 4. sz. 87-104. old
52. Varga J. (1993) 477-490. old.
53. Lásd erről bővebben: Klestenitz Tibor – Soós Viktor Attila – Petrás Éva (szerk.) (2019): Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára. Közi Horváth József Népfőiskola: Agyagosszergény.
54. Mihelics Vid (1940): Keresztény humanisták. Nemzeti Újság, 1940. november 22. 5. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Balogh Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Budapest.
- Bangha Béla (1920): Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Szent István Társaság: Budapest.
- Bethlen István (1933): Beszédei és írásai. Genius: Budapest.
- Boroviczény Nándor (1925): A szolidarizmus eszméje a középkorban. Magyar Kultúra. XII. évf. I. 128-138. old.
- Botos Máté (2010): Az állam szerepei és értelmezése a keresztényszociális ideológiában, avagy: egy konzervatív politikai gazdaságtan kezdetei. Heller Farkas Füzetek. Gazdaság- és eszmetörténeti tanulmányok. VIII. évf. Tarsoly Kiadó: Budapest.
- Dassel, Reinald (1929): Gegen Parteienstaat für Ständestaat. Wien – Graz – Klagenfurt.
- Egresi Katalin (2008): Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939. Napvilág Kiadó: Budapest.
- Gergely Jenő (1983): A KALOT indulása és az Imrédy-kormány. Vigilia 48. évf. (1983) 6. sz. 415-426.
- Gianone András (2012): Az Actio Catholica a pécsi egyházmegyében a püspöki körlevelek tükrében. In: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből. Pécs.
- Gulyás, László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás, László (szerk.) A modern magyar gazdaság története : Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATEPress Kiadó: Szeged 101-111. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor: Máriabesnyő.
- Guóth Emil (2009): Trianontól Bécsig. A Horthy-korszak parlamentarizmusa a történelmi kihívások és a felelős politikusi döntések tükrében (1919–1939). Apostrof: Budapest.
- Karpeles, Benno (1933): Klassenkampf, Fascismus und Ständeparlament. Typographische Anstalt: Wien.
- Klestenitz Tibor – Soós Viktor Attila – Petrás Éva (szerk.) (2019): Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára. Közi Horváth József Népfőiskola: Agyagosszergény.
- Kovács K. Zoltán (szerk) (2005): Félbemaradt reformkor, 1935-1949: törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szol-

- gálatában. A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok és a 2005-ben kiegészített, átdolgozott írások gyűjteménye. Budapest, 2005.
- Kovrig Béla (1929): Az állam fejlődő hatásköre. Magyar Szemle, V. kötet. 4. sz. (1929. április) 300-307. old.
- Kownacki, Robert P. (1991): Catholic Social Thought – From Rerum Novarum to Centesimus Annus. The Ecumenical Review. Vol. 43, Issue 4 (October 1991) 430–434.
- Mayer-Tasch, Peter Cornelius (1971): Korporativismus und Autoritarismus. Eine Studie zu Theorie und Praxis der berufsständischen Rechts- und Staatsidee. Athenäum Verlag: [Frankfurt am Main]
- Mihelics Vid (1930): A parlamentarizmus válsága és a demokrácia. Katolikus Szemle, 1930. IX. sz.
- Mihelics Vid (1932): A Korunk Szava ankétja a hitlerizmusról. Korunk Szava 2. évf. (1932) 11. sz.
- Mihelics Vid (1933): Keresztényszocializmus. Magyar Szemle Társaság: Budapest.
- Mihelics Vid (1940): A korforduló veszedelmei. Nemzeti Újság, 1940. augusztus 18.
- Mihelics Vid (1940): Keresztény humanisták. Nemzeti Újság, 1940. november 22.
- Molnár Sándor (2001): Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Vigh Károly (szerk.): Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Budapest, 31–91. old.
- Mózessy Gergely (2005): Prohászka Ottokár életútja 1-2. SZEM II./4. – III./1.
- Muzslay István (1992): Gazdaság és erkölcs. Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata. 1992/7. sz.
- Muzslay István (1997): Az egyház szociális tanításának alapelvei. Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata. 1997/34. sz.
- Nyári Gábor (2016): Az „Sz programpont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert reformtervezete. Közép-európai Közlemények, 9. évf. 4. sz. 87-104. old
- Pesch, Heinrich (1914): Lehrbuch der Nationalökonomie. Erster Band: Grundlegung. Freiburg.
- Petrás Éva (2013): Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében, 1931–1944. Egyháztörténeti Szemle 14. évf. 2. sz.
- Püski Levente (2005): Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegeréről. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemlről. Osiris: Budapest. 206-233. old.
- Püski Levente (2006): A Horthy-rendszer (1919-1945). Pannonica: Budapest.
- Rauscher, Anton (1969): Das Subsidiaritätsprinzip in der Kirche. Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaft (JSCW) Band 10. 301-316. old.

- Rigó Balázs (2013): A szociális igazságosság Varga László S. J. munkásságában. In: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (szerk): Történelem és politika régen és ma. Tanulmányok. (Modern Minerva Könyvek 6.), Heraldika Kiadó: Budapest.
- Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris: Budapest.
- Sáfrány Attila (2004): Giesweinn Sándor emlékezete. Vigilia 69. évf. 2004/6.
- Sipos Balázs: A Horthy-korszak politikai rendszere (1919-1944). In: Vida István (szerk.): Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846-2010. Pártok és politika (Budapest, 2011). 143-153. old.
- Soós Viktor Attila (2017): A Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesületének üldözése. In: Tabajdi Gábor (szerk): „Illegális ifjúsági munka”. Cserkész-közösségek a diktatúrában. Budapest, 66-70. old.
- Strausz Péter (2010): Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviseleti rendszer átalakításának kérdése Európában és Magyarországon 1926-1940. Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. LV. évf. 2010. 1. sz. 83-122.
- Strausz Péter (2011): Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. In: Dobák Miklós (szerk): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. L'Harmattan: Budapest.
- Szekfű Gyula (1920): Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Élet Irodalmi és Nyomda Rt.: Budapest.
- Szekfű Gyula (1922): A liberális pártalakulás társadalmi alapjai. Keresztény Politika, 1922/1. 22. old.
- Szekfű Gyula (1934): Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Budapest.
- Turbucz Dávid: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. Múltunk, 2007. 4. sz.
- Varga József (1993): Keresztény szociális mozgalmak Magyarországon. Távlatok 15. évf. 477-490. old.
- Varga László (1933): Új társadalmi rend felé. Budapest.
- Varga László (1941): Szociális reform és hivatásrendiség. (Nemzeti Könyvtár 40-41. szám.) Budapest.
- Weber, Quirin (1989): Korporatismus statt Sozialismus. Die Idee der berufsständischen Ordnung im schweizerischen Katholizismus während der Zwischenkriegszeit. Universitätsverlag: Freiburg.
- Zachar Péter Krisztián (2015): Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. L'Harmattan: Budapest.

Zachar Péter Krisztián (2018): The Concept Of Vocational Orders In Hungary Between The Two World Wars. *Estudos Históricos* 31. évf. 64. sz. 257-276. old.

Zachar Péter Krisztián (2019): A magyar kereszténydemokrácia karizmatikus szervezője: Kerkai Jenő S. J. In: Petrás, Éva (szerk.) *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka*. Barankovics István Alapítvány - Gondolat Kiadó: Budapest, 153-176. old.